

2. 2. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ ԹՈՒՐԹԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԱՐԱՔԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ
ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՆԱԽՕՐՑԱԿԻՆ
(1906—1914 թթ.)

Ներկա հոդվածում փորձ է արվում տալ երիտասարդ թուրքերի ազգային քաղաքականությունը արաբական երկրներում երիտասարդ թուրքերի 1908 թ. ռևոլյուցիայից մինչև առաջին համաշխարհային պատերազմի սկիզբը:

1908 թվականի հուլիսին, երբ երիտասարդ թուրքերի շարժումը ստացավ զինված ապստամբության բնույթ, թուրքական կառավարությունը եկավ այն եզրակացության, որ հետագա դիմադրությունն անօգուտ է և հուլիսի 24-ի գիշերը Աբդուլ Համիդ II սուլթանը ստիպված եղավ ստորագրել Խուլա (հրամանագիր) կոնստիտուցիայի վերականգնման և դեպուտատների պալատի ընտրությունների մասին: Երիտասարդ թուրքերի գրեթե անարյուն այս ռևոլյուցիան, որը կայսրության բոլոր ժողովուրդների կողմից ընդունվեց մեծ խանդավառությամբ, հռչակեց ազատության, հավասարության, եղբայրության և զուտ թուրքական սպեցիֆիկ արդարադատության լողունները:

Որոշ ժամանակ թվաց, թե Օսմանյան կայսրությունում սկսվել է վերջապես սոցիալական ու ազգային իրավահավասարության գաղաղմանը: Թուրքերի եղբայրացումը ոչ թուրքերի հետ, քաղաքական բանտարկյալների ազատումը, գրաքննության վերացումը, նոր թերթերի լույս ընծայումը և քաղաքական ակումբների կազմակերպումը վկայում էին սուլթան Աբդուլ Համիդ II-ի բռնակալական ռեժիմի նկատմամբ ռևոլյուցիայի տարած հաղթանակի մասին: Բայց դա ոչ թե ժողովրդական ռևոլյուցիայի, այլ բուրժուական

սահմանափակ ունեցողի հաղթանակն էր, որի մասին Վ. Ի. Լենինը գրել է. «Եթե օրինակի համար վերցնենք XX դարի ունեցողիները, ապա հարկ կլինի, իհարկե, պորտուգալական և թուրքական ունեցողիներն էլ բուրժուական համարել: Բայց նրանցից ո՛չ մեկը, ո՛չ էլ մյուսը «ժողովրդական» չեն, որովհետև ժողովրդի մասսան, նրա վիթխարի մեծամասնությունը ակտիվ, ինքնուրույնորեն իր սեփական տնտեսական ու քաղաքական պահանջներով նկատելի կերպով հանդես չի եկել այդ ունեցողիներից և ոչ մեկի մեջ»¹:

Երիտասարդ թուրքերը իրենց գլխավոր խնդիրը համարեցին ունեցողի մտցնել «օրինական», «կոնստիտուցիոն» շրջանակների մեջ, պահպանել «կարգը» երկրում, որի տակ նրանք հասկանում էին՝ կասեցնել աշխատավորների դասակարգային պայքարը և ոչ թուրք ժողովուրդների աղգային-ազատագրական շարժումը:

* *
*

Մինչև առաջին համաշխարհային պատերազմը արաբական երկրներից Օսմանյան կայսրության մեջ մտնում էին Սիրիան, Լիբանանը, Պաղեստինը (Բեյրութի, Դամասկոսի, Հալեպի վիլայեթները և Լիբանանի, Երուսաղեմի, Դեյր էզ-Զորի սանջաքները), Իրաքը (Մոսուլի, Բաղդատի, Բասրայի վիլայեթները) և Արևմտյան Արաբիան (Հիջազի, Ասիրի և Նմենի վիլայեթները): Ձևականորեն նրա կազմի մեջ մտնում էր նաև Կենտրոնական Արաբիան, բայց այստեղ իշխող շեյխերի մեծ մասը լուկ անվանականորեն էր կախված Թուրքիայից:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրյակին Թուրքիայի արաբական տիրապետությունների ընդհանուր տարածությունը կազմում էր (բացի Եգիպտոսից և Կենտրոնական Արաբիայից) 1,3 մլն քառ կմ՝ մոտ 10 մլն բնակչությամբ (կայսրության 50 տոկոսը)²:

¹ Վ. Ի. Լենին, *Նրկեր*, հատ. 25, էջ 537.

² См. М. С. Лазарев, Крушение турецкого господства на Арабском Востоке (1914—1918 гг.). ИВЛ, Москва, 1960, стр. 13. См. также „Levante-Handbuch“, Berlin, 3 Aufl., 1914, S. 13; P. R. Krause. Die Türkei, Leipzig und Berlin, 2 Aufl., 1918, S. 24—25; E. G. Mears. Modern Turkey, New York, 1924, p. 580.

Արաբական երկրների բնակչության մեծագույն մասը կապված է եղել հողին և դրադվել է հողագործությամբ: Գյուղացիությունը գրեթե ղրկված էր հողի սեփականությունից: Սիրիայում, օրինակ, մշակման համար պիտանի ամբողջ հողատարածության երեք քառորդը պատկանում էր կալվածատերերին, որոնք, իբրև կանոն, իրենք տնտեսությունը չէին վարում, այլ գրեթե ամբողջ հողը վարձակալության էին տալիս ֆելուհներին, XX դարի սկզբներին Սիրիայում արդեն գրեթե չէր պահպանվել հողի գյուղացիական անձնական սեփականություն³:

Գյուղացիությունը տնքում էր բազմապիսի հարկերի ծանր բեռի տակ: Գյուղական բնակչությունից գանձվող հիմնական հարկը աշարն էր՝ տասանորդական հարկը: Գյուղացիներից հավաքում էին նաև հողահարկ, անասնահարկ (աղնամ), ճանապարհահարկ և այլն⁴:

Ըթե արաբական երկրների գյուղատնտեսության ընդհանուր հետամնացությանն ավելացնենք արդյունաբերական քիչ թե շատ նշանակալի ձեռնարկությունների, խճուղային ճանապարհների բացակայությունը, կարելի է պատկերացնել, թե թուրք կեղեքիչներն ու օտարերկրյա կապիտալիստները ինչպիսի անողորմությամբ էին կողոպտում կայսրության արաբական վիլայեթները: Բավական է ասել, որ արաբական վիլայեթներում գանձվող հարկերի երկու երրորդը մտնում էր Օսմանյան կայսրության բյուջեն⁵:

Թուրքիայի արաբական տիրույթների տնտեսական խիստ հետամնացությունը եղել է այդ երկրների սոցիալ-տնտեսական զարգացման վրա թուրքական տիրապետության թողած խոր ազդեցության հետևանք: Ինչպես արդարացի նշում է Մ. Ս. Լազարևը, «Թուրքիայի կառավարող դասակարգերը ո՛չ միայն իրենք էին թալանում ու շահագործում արաբ բնակչությանը, այլև նպաստում էին, որ օտարերկրյա կապիտալը ստրկացնի Սիրիան, Լիբանանը, Պաղեստինն ու Իրաքը, որ այդ երկրները վերածվեն արևմտյան տնտեսությունների կիսագաղութների»⁶: Իսկ եգիպտացի ժամանակակից բուրժուական պատմաբան Ամին Սաիդը թուրքական տիրապետու-

³ См. М. С. Лазарев, Указ. соч., стр. 14.

⁴ N. Moutran, La Syrie de demain. Paris, 2 édition, 1916, p. 292.

⁵ E. Jung, Les puissances devant la revolte arabe. Paris, 1906, p. 15.

⁶ М. С. Лазарев, Указ. соч., стр. 29.

թյան մասին գրում է, որ թուրք նվաճողներն իսկական պատերազմ հայտարարեցին արաբներին լեզվին, ձգտելով այն փոխարինել թուրքերենով, որը դարձավ պաշտոնական պետական լեզու, հիմնարկությունների ու գրագրության լեզու։ Թուրքական տիրապետության տակ գտնված արաբական բոլոր երկրների դպրոցներում, այդ թվում նաև տարրական, ուսուցումը վարում էին թուրքերեն լեզվով... «Թուրքերը,— շարունակում է Ամին Սաիդը,— հսկայական վնաս հասցրին արաբական երկրների տնտեսությանը։ Առևտուրը լճանում էր, անկում ապրեց գյուղատնտեսությունը, աղքատությունն ու չքավորությունը հասան սարսափելի չափերի»⁷։

Անցնելով իշխանության գլուխ, երիտասարդ թուրքերը արաբական երկրներում հանդիպեցին հակաթուրքական տրամադրությունների, որը Աբդուլ Համիդի բռնակալական ռեժիմի օրով արաբական երկրներում կիրառված հակաարաբական շովինիստական ռեակցիոն քաղաքականության արդյունք էր։

Երիտասարդ թուրքերի 1908 թվականի ռևոլյուցիայի հետևանքով վերականգնված կոնստիտուցիան իր 7-րդ հոդվածով թուրքերեն լեզուն հռչակում էր իբրև պետության պաշտոնական լեզու, իսկ 9-րդ հոդվածով հայտարարում, որ, նախ, բոլոր օսմանցի հպատակները, առանց ցեղի ու ազգության խտրության, օգտվելու են նույն իրավունքներից և ունենալու են նույն պարտականությունները, և ապա, որ ոչ մուսուլմանները ևս ենթակա են լինելու զինապարտության⁸։

Օսմանյան կայսրության ժողովուրդների իրավահավասարության խոստումը, որը անշափ խանդավառել էր նրանց ռևոլյուցիայի սկզբնական շրջանում, «երբեք չկենսագործվեց»⁹, և արաբները երկրի հասարակական քաղաքական կյանքում չկարողացան հասնել թուրքերի հետ իրավական հավասար վիճակի։ Այս հանգամանքը չէր կարող չուժեղացնել պրաք ժողովուրդների հակաթուրքական տրամադրությունները։ «Երիտասարդ թուրքերը,— գրում է Ա. Մանդելշտամը,— չկարողացան անգամ նվաճել արաբների վստահու-

⁷ Амн Сайд, Восстания арабов в XX веке. Пер. с арабского, М., 1964, стр. 16.

⁸ André Marie-Rousseillères, La Turquie constitutionnelle. Contribution à l'étude de la politique intérieure turque. Rennes, 1925, p. 66—67.

⁹ Uriel Heyd, Foundation of Turkish Nationalism, London, 1950, p. 130.

թյունը, որոնք կազմում էին կայսրության ամենաբազմաքանակ մուսուլմանական ասորը: Ամբողջ այս ժամանակաշրջանի ընթացքում Սիրիայի և Միջագետքի ցեղերը՝ անընդհատ հուզումների մեջ են եղել, և խնդրավարություն ձեռք բերելու համար ծավալված շարժումը զնալով ուժեղանում էր երիտասարդ արաբ մտավորականների շրջանում¹⁰:

Երիտասարդ թուրքերի քաղաքական ծրագիրը, որը հրապարակվել էր 1908 թվականի սեպտեմբերին, և դրանից քիչ անց լույս տեսած ընտրական օրենքը գալիս էին առավել ևս ընդգծելու նրանց քաղաքականության ունակցիոն և շովինիստական բնույթը, այլազգի ժողովուրդների փաստացի անիրավահավասարությունը:

Կոնստիտուցիայի համաձայն, ընտրությունները թուրքիայում երկաստիճան էին: Բնակչությունը նախ իր շարքերից ընտրում էր ընտրողներ: Այնուհետև, կոնստիտուցիայի 72-րդ հոդվածի համաձայն, այդ ընտրողները իրենց վիլայեթի ընտրական օկրուգներում, ընտրում են դեպուտատներ¹¹: Բայց ընտրական օկրուգները կազմակերպվում էին այն հաշվով, որ դրանցից յուրաքանչյուրում ապահովվի թուրքական տարրի գերակշռությունը այլազգի բնակչության նկատմամբ: Բացի դրանից, կոնստիտուցիան պառլամենտում ընտրվելու իրավունք էր վերապահում միայն այն անձանց, ովքեր տիրապետում էին թուրքերեն լեզվին: Երբ 1908 թվականի հոկտեմբերին սկսվեցին ընտրությունները, թուրքական իշխանություններն ու երիտասարդ թուրքերի կոմիտեները սկսեցին գործադրել այնպիսի բռնի ու լկտի ճնշում, որ մի շարք վայրերում ոչ թուրք բնակչությունը բողոքովին հրաժարվեց քվեարկությանը մասնակցելուց¹²:

Ա. Մանդելշտամի բերած տվյալների համաձայն, Թուրքիայի պառլամենտում ընտրված 142 թուրք դեպուտատների դիմաց ընտրվել էին 60 արաբ, 25 ալբանացի, 23 հուլին, 12 հայ, 5 հրեա, 4 բուլղար, 3 սերբ և 1 վալախ դեպուտատ, այսինքն՝ 133 ոչ թուրք դեպուտատ¹³, թուրքերից 9-ով պակաս:

¹⁰ A. Mandelstam, Le Sort de L'Empire Ottoman, Paris, 1917, p. 30.

¹¹ I. H. Danismend, Izahli Osmanlı tarihi kronolojisi. Istanbul, 1955, IV cilt, s. 368.

¹² См. А. Ф. Миллер, 50-летие младотурецкой революции, М., 1958, стр. 40.

¹³ A. Mandelstam, Op. cit., p. 16—17. Իսրաան, Դանիշմենդը, Ռուսների լիքը տալիս են դեպուտատների այլ, իրարամերժ թվեր: Մենք հիմք ընդունեցինք Մանդելշտամի տվյալները:

1908 թվականի տվյալներով Օսմանյան կայսրության ամբողջ բնակչությունը 22 միլիոն էր, որից թուրքերը՝ 7.5 միլիոն, արաբները՝ 10.5 միլիոն, չհաշված գերազանցապես արաբ բնակչություն ունեցող Եգիպտոսը¹⁴։ Եթե համադրենք կայսրության բնակչության համեմատական թվերը նրա ներկայացուցչական օրգանում ընտրված դեպուտատների թվի հետ, ակնհայտ կդառնա երիտասարդ թուրքերի հռչակած իրավահավասարության սկզբունքի ամբողջ կեղծիքը։ Բայց, չնայած դրան, միապետական Թուրքիայի համեմատությամբ, կայսրության ոչ թուրք ազգությունները ընտրություններում տարան դեպի հաղթանակ, պառլամենտ ուղարկելով իրենց շահերի պաշտպան կանգնող բավական մեծ թվով դեպուտատներ։

Ինչպես ցույց են տալիս Թուրքիայի դեպուտատների պալատի ազգային կազմի վերաբերյալ տվյալները, երիտասարդ թուրքերին չի հաջողվել այդ պալատում ապահովել թուրքական տարրի բացարձակ գերակշռությունը մյուս ազգությունների նկատմամբ։ Ի. Հ. Դանիշմենդը, նշելով, որ «թուրք համարվող» դեպուտատների թվի մեջ մտնում էին նաև «բազմաթիվ բալկանյան մուսուլմաններ», ասիլոված է դառնորեն խոստովանել, որ «համենայն դեպս, օսմանյան դեպուտատների պալատում իսկական թուրքերի ընդհանուր թիվը մյուս տարրերի համեմատությամբ կազմում էր փոքրամասնություն, մի բան, որ վաղուց սարսափեցնում էր սուլթան Համիդին»¹⁵։ Իրենց քաղաքականության մեջ հետևելով սուլթանի սկզբունքներին, երիտասարդ թուրքերը ձգտում էին բոլոր միջոցներով ապահովել թուրքական տարրի գերիշխանությունը կայսրությանում, այն դարձնել «տիրապետող ազգ» («millet-i hakimiye»)։ «Չնայած «Միասնություն և առաջադիմություն» կոմիտեի բոլոր հերյուրանքներին,— շարունակում է Դանիշմենդը,— փաղիշահի այդ վախճանը չի սխալում իսկ օրերից սկսած արդարացա՛վ. քրիստոնյա տարրերը ազգային խմբերով պայքարի անցնելուց բացի, արաբ և ալբանացի մուսուլմանական տարրերն անգամ շատ շանցած սկսեցին երես դարձնել նրանցից, որի հետևանքով դեպուտատների պալատը վերածվեց թուրքերի դեմ զանազան օսմանյան ազգությունների պայքարի թատերաբեմի»¹⁶։

¹⁴ Հ. Թրյան, էջեր արաբական ազգային ազատագրական շարժումների պատմությունից, ՀՍՍՌ ԳԱ «Տեղեկագիր», 1955, № 9, էջ 89։

¹⁵ I. H. Danişmend, İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi, s. 369.

¹⁶ I. H. Danişmend, aynı eser, s. 369.

1910 թվականի փետրվարին Դամադ Ֆերիդ փաշան դեպուտատների պալատի քննարկմանը ներկայացրեց մի նախագիծ թուրքական օրենքները վերանայելու մասին: Ֆերիդ փաշայի կարծիքով սուլթան խալիֆայի իրավունքները չափից ավելի սահմանափակվել են նոր սահմանադրությամբ, մի բան, որ չի համապատասխանում մուսուլմանական սրբազան օրենքներին, և, ընդհակառակը, մեծ չափով ընդլայնվել են դեպուտատների պալատի իրավունքները, իսկ դա կարող է հանգեցնել կայսրության քայքայմանը. քանի որ ընտրությունների գոյություն ունեցող սխտեմի պայմաններում պալատում կարող է կազմվել մեծամասնություն ոչ թուրք ազգություների դեպուտատներից: «Մինչդեռ,— շարունակում է նա,— թուրքական կայսրության հիմքը միշտ եղել է և պետք է մնա թուրքերի գերիշխանությունը կայսրության մնացած բոլոր ազգությունների նկատմամբ»¹⁷:

Թուրք ազգության գերիշխանության կողմնակիցները, ելնելով թուրքական նացիոնալիզմի շահերից, ձգտում էին պահպանել սուլթանի իրավունքը՝ նշանակելու դեպուտատների գոնե երկու երրորդին, մինչդեռ ենթադրվում էր ամբողջ սենատը դարձնել ընտրովի: Այս միջոցառման նպատակն այն էր, որ բարձրացնեն սենատի նշանակությունը և ապահովեն այնտեղ թուրքական մեծամասնությունը ի հակակշիռ դեպուտատների պալատի, որտեղ նոր ընտրությունների դեպքում ոչ թուրք տարրերը կարող էին շահել մեծամասնություն: «Այս տեսակետից,— հաղորդում էր Կոստանդնուպոլսի ռուսական դեսպան Չարիկովը,— թուրքերը վախենում են գլխավորապես արաբներից. գոյություն ունեցող ընտրական օրենքը ճիշտ կիրառելու դեպքում արաբները կարող են ստանալ 120 դեպուտատական տեղ, այսինքն՝ դեպուտատների պալատի անդամների ամբողջ թվի գրեթե կեսը»¹⁸:

Շլնելով անցյալի այդ դառը փորձից, Թուրքիայի պառլամենտի երկրորդ ընտրությունների ժամանակ, 1912 թվականի մայիսին, երիտասարդ թուրքերը, արդեն լինելով սահմանադրական Թուրքիայի տերը, ավելի կատարելագործելով ապօրինությունների, ճրնշումների ու խարդախումների մեթոդները, կարողացան ապահովել «Միասնություն և առաջադիմություն» պարտիայի բացարձակ գերիշխանությունը թուրքական պառլամենտում: «Օսմանյան պալատի երկու հարյուր ութսուն դեպուտատներից երկու հարյուր յոթանա-

17 АВПР. Фонд «Политархив», д. 1038, л. 48.

18 Նույն տեղում, թ. 49:

սունը ներկայացնում էր «Միասնություն և առաջադիմություն» կոմիտեի կամքը, դեպուտատներ, որոնց նա նշանակել էր հակառակ ընտրողների կամքի»¹⁹։ Տեսականորեն, սկսած 1908 թվականից Օսմանյան կայսրությունն ուներ և՛ կոնստիտուցիա և՛ երկրում ապրող տարբեր ազգությունների կողմից ընտրված պառլամենտ։ Իրականում Թուրքիան չուներ ո՛չ պառլամենտ, ո՛չ օրենք և ո՛չ էլ կոնստիտուցիա։ Ժողովուրդը կառավարություն ասելով հասկանում էր «Միասնություն և առաջադիմություն» կոմիտե, կոմիտե ասելով հասկանում էր կառավարություն։

Հատկանշական է, որ արաբական երկրներից ընտրված դեպուտատները, հավաքվելով Կոստանդնուպոլիս՝ պառլամենտի բացմանն ու առաջին նիստին, որոշել էին գործել միանգամայն անկախ ու ինքնուրույն և չենթարկվել երիտասարդ թուրքերի թելադրանքին, պառլամենտում քննարկվելիք հարցերը դիտել արաբների ազգային շահերի տեսանկյունից, ելնելով այն իրողությունից, որ արաբական քաղաքակրթությունը բարձր է և ավելի հին մուսուլմանական մյուս բոլոր ժողովուրդների քաղաքակրթությունից²⁰։

Թուրքիայում Ռուսաստանի դեսպան Զինովևը հալոթրոտ է, որ «հոգ տանելով իրենց պարտիայի ուժեղացման մասին, երիտասարդ թուրքերի կոմիտեների ղեկավարները փորձում էին իրենց կողմը գրավել արաբներին, բայց այդ փորձերը ապարդյուն անցան։ Նրանց արած առաջարկություններին արաբները պատասխանում էին վճռական մերժումով և առանձնապես զայրացած, երբ նրանց առաջարկվեց տալ մի երդում, որը պահանջում էին կոմիտեների կազմի մեջ մտնող բոլոր անձներից։

Արաբների համառությունը ընկճելու համար երիտասարդ թուրքերը դիմեցին սպառնալիքների. բայց արաբները սպառնալիքներին պատասխանեցին սպառնալիքներով։ Նրանք հայտարարեցին ի միջի այլոց, որ պառլամենտի բացումից հետո իրենք կներկայացնեն օրինագիծ՝ երիտասարդ թուրքերի կոմիտեների նկատմամբ պատժիչ խիստ միջոցներ կիրառելու մասին իբրև անօրինական միությունների, որոնք բռնի կերպով իրենց ձեռքն են վերցնում կառավարության ֆունկցիաները և անարխիա ստեղծում Թուրքիայում²¹։

¹⁹ Les élections en Turquie. Comment le gouvernement Ottoman a falsifié le scrutin. Le Caire, 1912, p. 14.

²⁰ АВТІР. Фонд «Политархив», д. 1031, л. 115.

²¹ Նույն տեղում։

Իշխանության գլուխ անցնելուց հետո երիտասարդ թուրքերը սկսեցին ուժեղացնել իրենց բռնակալական ուժերը և կառավարման ընդհանուր միջոցները կենտրոնացնել իրենց ձեռքում: Սահմանադրության հռչակումից հետո արաբների ցուցաբերած խանդավառությունը զնալով փոխարինվեց խոր հիասթափություն: Նրանք հավատում էին, որ Օսմանյան կայսրությունը, որը բաղկացած էր իրենց տարբեր լեզուն, սովորություններն ու տրադիցիաներն ունեցող բազմաթիվ ցեղերից ու ազգություններից, չի կարող հաջողությամբ ղեկավարվել կառավարման նման սխտեմով: Արաբները պահանջում էին իրոք կոնստիտուցիոն և ներկայացուցչական կառավարություն: Մինչդեռ երիտասարդ թուրքերի կառավարությունը լուրջ անվանապես էր կոնստիտուցիոն և ներկայացուցչական: Ավելին, երիտասարդ թուրքերը «կառավարություն էլ չէին,— ասում է թուրքիստում այն ժամանակվա ամերիկյան դեսպան Հենրի Մորդենթաուն.— նրանք իրականում մի անպատասխանատու պարտիա էին, գաղտնի ընկերության նման մի բան: Որը ինտրիգների, ահաբեկման ու սպանությունների միջոցով ձեռք էր գցել պետական պաշտոնների մեծ մասը»²²: Կայսրության մնացած բազմաթիվ ազգություններն ու ցեղերը զուրկ էին հավասար իրավունքներից և հավասար հնարավորություններից: Կառավարական մարմինը կազմված էր միայն մեկ տարրից՝ թուրքականից: Այդ տարրն էլ գտնվում էր հրամայողի արտոնյալ դիրքում:

Երիտասարդ թուրքերը սկսել էին հետևողականորեն վարել առաքական տարրը թուրքական տարրի մեջ ձուլելու քաղաքականություն: Իբրև հետևանք այդ քաղաքականության, «Միասնություն և առաջադիմություն» կոմիտեն պնդում էր, որ թուրքերենը պետք է լինի կայսրության պաշտոնական և միակ լեզուն: «Թրքացման» այս պրոցեսը դարձավ երիտասարդ թուրքերից արաբների դժգոհության մյուս կարևոր պատճառը²³:

Էդվին Պիրսը իր «Տասնհինգ տարի Կոստանդնուպոլսում» գրքում գրում է, որ երիտասարդ թուրքերի կոմիտեն «չի ցանկանում ոչ մի լեզու, թուրքերենից բացի», և ուզում է իր բազմազգ հպատակներից ստեղծել «մի ազգ, որը միասնական լինի լեզվով»:

²² H. Morgenthau. Ambassador Morgenthau's Story. New York, 1918, p. 11.

²³ S. N. Zeine. Arab Turkish Relations and the emergence of Arab Nationalism. Beirut, 1958, p. 95.

Թուրքերենի ուսուցումը պարտադիր դարձավ լուրաքանչյուր դպրոցում: Հրաման արվեց փողոցների անունները դարձնել թուրքերեն, չնայած «վստահորեն կախի է տսել, որ Թուրքիայի քաղաքների մեծ մասում րնակչության մեկ քսաներորդ մասն էլ չէր կարող կարդալ թուրքերեն»²⁴:

Լիբանանցի ժամանակակից պատմարան Ջեյնեն իր «Արաբա-թուրքական հարաբերությունները և արաբական նացիոնալիզմի առաջացումը» գրքում, արաբական շարժման լիդերներից մեկի՝ Աբդար-Ռահման Շահբանդարի հիշողություններից մեջ է բերում մի էպիզոդ, որը տեղի է ունեցել 1910 թվականին և գալիս է հաստատելու այն անհերքելի իրողությունը, որ երիտասարդ թուրքերը կանխամտածված ու մշակված կերպով փորձում էին արաբները դուրս մղել արաբական երկրներից և այն փոխարինել թուրքերենով: «Երբ մենք Սիրիայում գտնվում էինք «Միասնություն և առաջադիմություն» պարտիայի կենտրոնական կոմիտեում,— նշում է նա,— դուկտոր Մուհարրամ Բեյի միջոցով կոմիտեի կենտրոնական գրասենյակից ստացանք բանավոր հրահանգ, որը մեղանից պահանջում էր թուրքերենը դարձնել հիշյալ կոմիտեի հետ մեր բոլոր գրագրությունների լեզու»²⁵:

✓ Արաբներն թուրքերենով փոխարինելու քաղաքականությունը սկզբից ևեթ դատապարտված էր ձախողման: Անհնար էր թուրքերենը պարտադրել արաբներին: «Արաբները,— ասում է Լամուշը,— որոնք կազմում էին կայսրություն ամբողջ բնակչության գրեթե մեկ երրորդը և մուսուլմանների կեսը, նույնպես հեռացել էին նոր ռեժիմից այն սահմանափակումների պատճառով, որ կիրառվում էին նրանց լեզվի պաշտոնական օգտագործման նկատմամբ, մի լեզու, որը իր սրբազան բնույթով ու հարուստ դրականությամբ եղել է սուլթանների պատկառասնքի առարկան»²⁶:

✓ Արաբական երկրներում գնալով խորանում էր ժողովրդի դժգոհությունը երիտասարդ թուրքերի բռնակալական ռեժիմից: Այդ դժգոհությունը զսպելու համար երիտասարդ թուրքերը նազիմ փաշային նշանակեցին կուսակալ և Միջագետքի կորպուսի հրամանա-

²⁴ Sir Edwin Pears, Forty Years in Constantinople. New York, 1916, p. 271.

²⁵ Zeine N. Zeine, Op. cit., p. 84—85.

²⁶ Colonel Lamouche, Histoire de la Turquie. Payot, Paris, 1953, p. 337—338.

տար: նա արդէլեց արաբերենի օգտագործումը պաշտոնական փաստաթղթերում, ասեն կերպ հետապնդում էր տեղական մամուլի ներկայացուցիչներին: Ամենափոքր իսկ քննադատության համար փակում էր տեղական թերթերը, բոլորովին հաշվի չէր նստում վարչական խորհրդի որոշումների հետ²⁷: Չարիկովը, վկայակոչելով Բաղդատի գլխավոր հյուպատոս Օռլովի հեռագիրը և նկատի ունենալով արաբական ցեղերի ընդվզումները թուրքական տեղական իշխանությունների դեմ, 1910 թվականի մայիսի 2/15-ին հաղորդում էր, որ նադիմ փաշան, մեծ վեզիրին հայտնելով իր հայացքները ևրկրում տիրող դրության մասին, նրան իրազեկ է պահում, որ «ամբողջ սուսնմեկերորդ դիվիզիան կենտրոնացրել եմ Բաղդատում՝ վարժեցնելու և այստեղից արաբների դեմ մասսայական գործողություններ ձեռնարկելու համար. բանտից ազատ եմ արձակել 13 շեյխի. մուշտեհիդից ստացել եմ ֆեթվա, որը հավանություն է տալիս խռովարար արաբների դեմ կառավարության պատժիչ միջոցներին»²⁸:

Նազիմ փաշայի գործունեության կապակցությամբ արաբական թերթերից մեկը գրում էր. «Մինչև այժմ մենք պայքարում էինք միայն Աբդուլ Համիդի դեմ, իսկ ներկայումս կան շատ նահանգապետներ, որոնք նրան ոչ մի բանում չեն զիջում»²⁹:

Արաբ ժողովուրդների լեզվի, քականության ու կուլտուրայի նկատմամբ երիտասարդ թուրքերի վարած մեծապետական խտրական քաղաքականությունը խորապիս վերավորում էր նրանց ազգային արժանապատվությունը և առաջ բերում արաբական երկրների առաջադեմ մտավորականության բուռն զայրույթը: Արաբական ազատագրական շարժման մասնակիցներից Մուսթաֆա Ղալայինին (1885—1944), քննադատելով իթթիհատական կառավարության քաղաքականությունը կրթության բնագավառում, գրում էր. «Ստամպուլի և Սելանիկի մեջ կիրարկված ուսումնական կանոնադրությունը Պեյրուսի, Հայեպի, Պաղտատի և այլ արաբական նահանգներուն մեջ չի քալեր, քանի որ այդ վայրերուն ժողովուրդները

27 Ե. Ղ. Սարգսյան, Թուրքիան և նրա նվաճողական քաղաքականությունը Անդրկովկասում: Նրևան, 1964, էջ 87:

28 АВПР. Фонд «Политархив», д. 1039, 1910 г., л. 184.

29 Է. Ղ. Սարգսյան, նշվ. աշխ., էջ 87:

Թրքերենն տարբեր լեզու կըխոսին... Թրքերենը գրեթե ջնջած է արաբերենի հետքը... Կառավարությունը ավելի ճիշտ շարժած պիտի ըլլար, եթէ յուրաքանչյուր երկրամասին մեջ ուսումնական լեզու ընդունէր տեղւոյն բնակչության լեզուն... Այս մասին պետք է ուշադիր ըլլա կրթական նախարարությունը, անկախաբար այն բանէն, թե ատիկա կրնա վերավորել փառասիրությունը շատ մը թուրք երիտասարդներուն, որոնք կըջանան թրքացնել տերության բոլոր տարրերը»³⁰:

Արաբական երկրների նկատմամբ երիտասարդ թուրքերի վարած ազգային քաղաքականությունն հիմնական առանցքը կազմել է պանիսլամիզմի արդուհամիդյան իդեոլոգիան, որը ստեղծվել էր Օսմանյան կայսրության ոչ թուրք, այդ թվում նաև արաբական ժողովուրդների օրեցօր ծավալվող ազատագրական շարժումը զսպելու և ճնշելու համար: Պանիսլամիզմի ռեակցիոն իդեոլոգիայի կրողները ձգտում էին ապացուցել բոլոր մուսուլմաններին միավորելու անհրաժեշտությունը՝ արտաքուստ մուսուլմանական աշխարհը իբրեւ բվրոպական տերությունների իմպերիալիստական քաղաքականությանը հակադրելու համար: Իսկ իրականում պանիսլամիզմի գաղափարախոսները ծառայում էին ռեակցիոն ֆեոդալական խաներին և, առանձնապես, թուրքական սուլթաններին, որոնք ձգտում էին ընդլայնել ու ամրապնդել իրենց տիրապետությունը այսպես կոչված մուսուլմանական Արևելքի ժողովուրդների վրա»³¹: Երիտասարդ թուրքերը, իրենց թե՛ ներքին և թե՛ արտաքին քաղաքականության մեջ ապավինելով այդ հետադիմական դոկտրինային, ձգտում էին վերջնական փլուզումից փրկել քայքայվող Օսմանյան կայսրությունը, պահպանել նրա տերիտորիալ ամբողջականությունը և իրենց գերիշխանության տակ պահել իրենց անկախության համար պայքարող մուսուլմանական ժողովուրդներին ու պետություններին: Այդ միանգամայն որոշակի քաղաքական նպատակներին հասնելու համար թուրք պանիսլամիստները լայնորեն օգտագործում էին թուրքական սուլթան խալիֆի բարձր հեղինակությունը մուսուլմանական աշխարհում: Մինչդեռ թուրքական խալիֆայու-

³⁰ Մեջբերումը կատարված է ըստ Հովհ. Աղբաշյանի «Արաբական ազգային ազատագրական զարթոնքը» գրքի: Բեյրութ, 1959, էջ 47:

³¹ А. С. Тверитникова, Фальсифицированная версия о турецком халифате. (Из истории панисламизма в Турции). Известия Отделения общественных наук АН Тадж. ССР, № 5, 1954, стр. 179.

թյան վարսիան ինքը, ինչպես արդեն ապացուցվել է, իրենից ներկայացնում է պատմության միանգամայն գիտակցական կեղծում-«Թուրք պանիսլամիստների կողմից թուրքական սուլթանի հռչակումը իբրև խալիֆ, նվաղադուլն շափով անգամ դրական արձայանք չի գտել նվաճված մուսուլմանական ժողովուրդների մոտ. որոնք թուրքական սուլթանին երբեք չեն ճանաչել իբրև խալիֆ, և միշտ համառ պայքար են մղել թուրքական լծից ազատագրվելու համար»³²:

Մյուս կողմից, արաբական ժողովուրդները միանգամայն այլ կարծիքի էին թուրքերի կրոնասիրության մասին: Արաբների կարծիքով, թուրքերը դարեր շարունակ իրենց գործողություններով ամեն կերպ վարկարկել են մուսուլմանական աշխարհը³³:

Պանիսլամիզմի համիդյան ռեակցիոն քաղաքականության վառ արտահայտությունը հանդիսացավ Հեջազի երկաթուղագծի կառուցումը: Երկաթուղագծի շինարարությունը ձևականորեն պլանավորված էր իբրև սոսկ կրոնական նախաձեռնություն, այն է՝ հեջտացնել ուխտավորների ուղևորությունը դեպի մահմեդականության սուրբ վայրերը: Քանի որ պետությունը զուրկ էր այդ շինարարությունը կատարելու համար անհրաժեշտ միջոցներից, իսկ Գերմանիան մերժել էր միջոցներ տրամադրել այդ նպատակի համար, որովհետև դեռևս վտանգի մեջ էր գտնվում Բաղդադի երկաթուղագծի շինարարության գործը³⁴, սուլթան խալիֆը ստիպված եղավ դիմելու մուսուլմանական աշխարհին, որպեսզի դրամական հանգանակություն կատարվի երկաթուղագծի կառուցման օգտին³⁵: Եվ քանի որ երկաթուղագծի շինարարությունը համապատասխանում էր նաև թուրքական նորելուկ ազգային բուրժուազիայի տնտեսական շահերին, ապա Մուրադ Համիդին հաջողվեց Զինաստանից, Հնդկաստանից, Զոնդյան կղզիներից ու այլ վայրերից հանգանակությունների միջոցով հավաքել 95 միլ. ֆրանկի մի խոշոր գումար³⁶: Եր-

³² Նույն տեղում, էջ 180: Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս В. А. Горплевский, Был ли турецкий султан халифом? Известия Отделения общественных наук АН Тадж. ССР. № 5, 1954, стр. 17—27.

³³ V. Morac, La Question de Turquie. Paris (s. d.), p. 5, 7.

³⁴ J. T. Parfit, Twenty years in Baghdad and Syria. London (undated), p. 60.

³⁵ P. Imbert, La renovation de l'Empire Ottoman. Paris, 1911, p. 104—105. J. T. Parfit, Op. cit., p. 60.

³⁶ В. А. Гурко-Кряжнин, История революции в Турции. Москва, 1923, стр. 25.

կաթուղու կառուցումը պետք է օգներ սուլթանին ամրապնդելու իր քաղաքացիական իշխանությունը Կոստանդնուպոլսում և կրոնական իշխանությունը Մեքքայում, միաժամանակ հնազանդության մեջ պահելու արաբական ցեղերին և հաուրանի դրուզներին, որոնք ատում էին թուրքերի բռնակալական քաղաքականությունը³⁷։ Երկաթուղագծի հանդիսավոր բացումից հետո, որը տեղի ունեցավ երիտասարդ թուրքերի իշխանության օրով, 1908 թ. սեպտեմբերին³⁸, թուրքական իշխանությունները երկաթուղագծի երկայնքով բնակվող բազմաթիվ արաբների բռնի կերպով տեղահան արեցին և քեցին հեռու վայրեր, նրանցից խլած հողերն էլ առանց փոխհատուցման տվեցին ռուսներին շերքեզներին, որոնք ավելի վստահելի էին կանոնավոր զորքերի օգնությամբ արաբներին թալանելու և երկաթուղագծի թուրքերի օգտին պաշտպանելու համար³⁹։ Սուլթանն էլ երկաթուղագծի կրոնական բնույթը ընդգծելու համար այն հանձնում է էվթաֆի, այսինքն՝ հողևոր-բարեգործական գույքերի միևնույնության տնօրինությանը⁴⁰։

Վ. Ի. Լենինը, բացահայտելով պանիսլամիզմի հակաժողովրդական բովանդակությունը, իբրև կարևոր խնդիր առաջ էր քաշում, որ ռանհրաժեշտ է պայքարել պանիսլամիզմի և նման հոսանքների դեմ, որոնք փորձում են եվրոպական և ամերիկյան իմպերիալիզմի դեմ ուղղված ազատագրական շարժումը միացնել խաների, կալվածատերերի, մոլլաների և նմանների դիրքի ամրացման հետև⁴¹։

Օսմանյան կայսրության ժողովուրդների ազգային փոխհարաբերությունների ամենից ավելի բնորոշ դիմն այն էր, որ կենտրոնական Անատոլիայից բացի տիրապետող ազգը, այսինքն՝ օսմանյան թուրքերը ոչ մի տեղ բնակչության գերակշռող տարրը չեն կազմել⁴²։ Ե՛վ Արաբիայում, և՛ Միջագետքում, և՛ Քուրդիստանում, և՛ Հայաստանում թուրքերը ներկայացված էին լոկ մի խումբ սլաշտոնյաներով ու զինվորներով, որոնք միանգամայն օտար էին այդ երկրների բնակչությանը և հանդիսանում էին երիտասարդ թուրքերի բռնակալական քաղաքականության կիրառողները տեղերում։ Որքան

³⁷ J. T. Parfit, Op. cit., p. 60.

³⁸ P. Imbert, Op. cit., p. 111.

³⁹ J. T. Parfit, Op. cit., p. 62.

⁴⁰ В. А. Гурко-Кряжнев, Указ. соч., стр. 25.

⁴¹ Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 31, էջ 171։

⁴² В. А. Гурко-Кряжнев, Указ. соч., стр. 46.

ավելի էր խստանում թուրքական իշխանությունների ճնշումը ոչ թուրք ազգությունների նկատմամբ, այնքան ավելի առ ժողովուրդների մեջ ամրապնդվում էր ապակենտրոնացման ձգտումը՝ սկսած վարչական ինքնավարությունից մինչև քաղաքական ավտոնոմիան: Թուրքիայի մասնատման հեռանկարը երիտասարդ թուրքերին հարկադրեց ազգային քաղաքականության հարցում դիմելու նոր միջոցի: Եվ այդ նոր միջոցը կայսրության բոլոր ոչ թուրք ազգությունների բռնի ասիմիլյացիայի, այսինքն՝ թուրքացման մոլի շովինիստական քաղաքականությունն էր, որ նրանք վերջնականապես ձևակերպեցին 1911 թվականի հոկտեմբերին կայացած համագումարում: Համագումարի որոշման մեջ ասված էր, որ ուրիշ ազգերին պետք է ղրկել կազմակերպվելու իրավունքից, քանի որ ապակենտրոնացումն ու ինքնավարությունը թուրքական կայսրության նկատմամբ դավաճանություն են: Ազգային փոքրամասնությունները կարող են պահպանել կրոնը, սակայն ոչ լեզուն: Թուրքերին լեզվի տարածումը հանդիսանում է մահմեդականության գիրիշխանության ստեղծման և ուրիշ ազգերի ասիմիլյացիայի ամենաբարձր արժույթի միջոցը⁴³:

Պանօսմանիզմի այդ քաղաքականության էությունը ավելի բացահայտ արտահայտել են իրենք՝ երիտասարդ թուրքերի պարագլուխները: Էնվեր փաշան հեղափոխությունից անմիջապես հետո քաջականշում էր, որ այսուհետև բոլորացի «չկա», հույն «չկա», մակեդոնացի «չկա», արաբ «չկա» և որ բոլորը «հավասար» են և բոլորը «օսմանցիներ» են⁴⁴: Միասնություն և առաջադիմություն՝ պարտիայի հիմնադիրներից դ-ր Նազիմը հետևյալ կերպ է բնութագրում այդ քաղաքականությունը. «Թող Սոֆիայի և Սթենբի ազիտատորները դադարեն մեզ խանգարելուց, այն ժամանակ մենք կհաստատենք իսկական ազատություն, և այն ժամանակ դուք կտեսնեք, թե մենք ինչպես հեշտությամբ կձուլվենք բոլոր հույներին, արաբներին, ալբանացիներին և նրանցից կշինենք մեկ ժողովուրդ մեկ մայրենի լեզվով, և դեռ նրանք մեզ ընդառաջ կվազեն»⁴⁵: Իսկ այդ պատիվը կոմիտեն իր շրջաբերականներից մեկում գրում էր.

43 См. Битаев, Проблемы Турции, Л., 1925, стр. 114. Ե. Ղ. Սարգսյան, Նշվ. աշխ., էջ 67—68:

44 Е. В. Тарле, Соч., т. V, М., 1958, стр. 199. Ե. Ղ. Սարգսյան, Նշվ. աշխ., էջ 67:

45 В. А. Гурко-Кряжнин, Указ. соч., стр. 46.

✓
✓
«Մենք պետք է ամենից առաջ բուն երկրի ներսում ոչնչացնենք մեր բազմաթիվ և վտանգավոր թշնամիներին: Միայն այն ժամանակ մենք կմաքենք հին հաշիվները մեր հարեանների հետ»⁴⁶:

Երիտասարդ թուրքերի պանօսմանիզմի դոկտրինան ամենից ավելի ճակատագրական եղավ Թուրքիայի հետագա բախտի համար: Այդ մոլի շովինիստական քաղաքականությունը, որ նրանք ամենայն դաժանությամբ կիրառում էին կայսրության բոլոր կուլմերում ու բոլոր ոչ թուրք ազգությունների նկատմամբ, շատ շուտով տվեց իր կործանարար արդյունքները. շիկացավ քաղաքական մթնոլորտը ամբողջ կայսրությունում, խիստ ակտիվացավ ոչ թուրք ժողովուրդների ազատագրական պայքարը և վերջապես Թուրքիան եանգնեց Բալկանյան շորս երկրների՝ Հունաստանի, Բուլղարիայի, Չեռնոգորիայի և Սերբիայի ռազմական դաշինքի դեմ օրհասական պատերազմ մղելու փաստի առաջ: Բալկանյան պատերազմում Թուրքիայի կրած ռազմական պարտությունները և եվրոպական Թուրքիայում ունեցած տերիտորիալ կորուստները խարխուլեցին երիտասարդ թուրքերի պանօսմանիզմի քաղաքականության բուն հիմքերը: Եվ 'երիտասարդ թուրքերը, առայժմ չհրաժարվելով այդ, արդեն սնանկացած, դոկտրինայից, իրենց մոլի նացիոնալիստական ձգտումներին հազուրդ տալու համար ազգային հարցում և մասնավորապես արտաքին քաղաքականության բնագավառում դիմեցին մի նոր, ավելի շովինիստական, խիստ ագրեսիվ կոնցեպցիայի՝ պանթուրքիզմին և պանթուրանիզմին: Այդ ռեակցիոն ուսմունքով նրանք քարոզում էին թուրքական բոլոր ժողովուրդների ազգային պետական և կրոնական-կուլտուրական բլոկի ստեղծում՝ Սիրիից մինչև Բոսֆոր, Վոլգայից մինչև Միջերկրական ծով:

Իսլամի քաղաքական հզորության լիակատար անկումը և այդ կրոնը Օսմանյան կայսրության ղեկավարների հետ միավորող կապի թուլացումը ամենացայտուն կերպով երևան եկավ 1914 թվականին, երբ Մեհմեդ V սուլթանը հայտարարեց սրբազան պատերազմ (ջիհադ): Հնդկաստանի ու Աֆրիկայի, արաբական երկրների միլիոնավոր մահմեդականները շանսացին խալիֆի ձայնին:

«Միասնություն և առաջադիմություն» կոմիտեի պարագլուխները հույս ունեին պանիսլամիզմի ու պանօսմանիզմի հրենց ռեակ-

⁴⁶ См. П. Семенов, Турция сегодня, вып. II, СПб., стр. 15. б. 2. Մ ա ր գ ա յ ա ն, Նշվ. աշխ., էջ 67:

ցիոն դոկտրինաների օղնությամբ դեռևս հնազանդության մեջ պահել կայսրության մոսուլմանական ժողովուրդներին: Բայց նմանում ծավալված երկարատև աղատագրական պայքարն ու ալքան մոսուլմանների ակտիվ մասնակցությունը Ալբանիայի ապստամբությունն ու Ալբանիայի անկախության հռչակումը խիստ զգաստացրին նրանց: Պանթուրքիզմի մեր օրերի ներկայացուցիչներից մեկը՝ էմին էրիշիրգիլը, խոսելով այդ շրջանի մասին, ստում է, որ ալքան մոսուլմանների մասնակցությունը ապստամբությանը համարվում էր իթթիհադ վեթերաքբիի սխալ քաղաքականության հետևանքը, ուստի այն ժամանակ ասում էին. «Արդեն ինչ լինելու էր եղավ: Սրանից հետո Օսմանյան կայսրությունում թուրքերն ու արաբները պետք է պաշտպանեն մոսուլմանությունն ու առարժեքն իսլամիզմը»⁴⁷: Այդ քաղաքականությունը համարելով ճիշտ ելք ստեղծված վիճակից և, ձգտելով ցույց տալ թուրք ազգի գերազանցությունը արաբ ժողովուրդների նկատմամբ, էրիշիրգիլը մեջ է բերում թուրք բանաստեղծ Սանան Մեհմետ Աքիֆի այն շրջանում դրսև մի բանաստեղծության հետևյալ երկուողը.

„Türk Arapsız, yaşamaz, kim ki yaşar der delidir,
Arabin Türk ise hem sağ gözü, hem sağ elidir“⁴⁸.

Պանիսլամիզմի ավանտյուրիստական գաղափարախոսության շատագոմները երբեք չէին մոռանում իրենց հիմնական քաղաքական նպատակը, այն է՝ թուրքերի գերիշխանությունը ստեղծվելիք կայսրությունում: Քանի որ երիտասարդ թուրքերը արաբական երկրներում շարունակում էին վարել արաբական ցեղերին միմյանց դեմ գրգռելու, նրանց թուլացնելու, և իրենց գերիշխանությունը ապահովելու և դրանով իսկ նրանց ուշադրությունը աղատագրական պայքարից շեղելու արդուհամիդյան քաղաքականությունը, արաբական բազմաթիվ ցեղեր, գուշակելով թուրքական իշխանությունների նենգ մտքերը, հաճախ զենքը ուղղում էին հենց այդ իշխանությունների դեմ. և էրիշիրգիլը ստիպված է դադարեցնում նշելու, որ օսմանյան թուրքերը այդ արաբներից նյութական ու բարոյական շատ վնաս են տեսել»⁴⁹:

⁴⁷ Emin M. Erişirgil, Türkçülük devri, milliyetçilik devri, insanlık devri. Ankara, 1948, s. 61.

⁴⁸ «Առանց արաբի թուրքը չի ապրի, խելագար է նա, ով ասում է՝ կապրի, թուրքն էլ արաբի և աջ աչքն է և աջ ձեռքը» (Նույն տեղում, էջ 61):

⁴⁹ Նույն տեղում:

Երիտասարդ թուրքերի ստեղծած սահմանադրական նոր ռեժիմը Թուրքիայում բազմազգ պետության ժողովուրդներին ո՛չ խոստացված քաղաքական ազատությունները տվեց, ո՛չ էլ նրանց առանց այն էլ վատթար տնտեսական վիճակի բարվոքում բերեց։ Արաբական երկրների ժողովուրդները, որոնք կայսրության մյուս ժողովուրդների հետ միասին խանդավառությամբ ընդունեցին երիտասարդ թուրքերի ռևոլյուցիան և բավական վառ հույսեր էին կապում մահմեդական աշխարհի կրոնական ղեկավար սուլթան խալիֆի հետ, շատ շուտ զգացին ու հասկացան, որ Թուրքիայի նոր կառավարիչների բոլոր հանդիսավոր խոստումներն էլ լուկ պատրանք են հղել։ Ուստի նրանք սկսեցին երես շուռ տալ նոր ռեժիմից, և իրենց կրոնակիցների նկատմամբ ունեցած հանդուրժողական վերաբերմունքին փոխարինեցին դժգոհությունն ու ատելությունը։ Անգլիացի միսիոներ Ջ. Պարֆիտը, որը քսան տարի շարունակ ապրել է արաբական երկրներում, իր ճանապարհորդական նոթերում հիշատակում է, որ «արաբական ցեղերը մեծ մասամբ ատում են թուրքերին», և որ «թուրքերի հեղինակությունը որոշակիորեն գնալով ընկնում է»⁵⁰։ Նշելով, որ պրուսացիների ծրագրի մեջ մտնում էր «հերոսական սերբերի ոչնչացումը բուլղարների ատելության, և խնլացի հայերի ոչնչացումը թուրքերի խորամանկության միջոցով», Պարֆիտը ավելացնում է՝ որ «...դեռ մնում է արաբական ժողովրդի ահեղ անտազոնիզմը, որը ավելի ու ավելի է տրամադրվում փշրելու թուրքերի շղթաները»⁵¹։

Կոստանդնուպոլսում ռուսական դեսպան Զինովևը 1909 թվականի մարտին հաղորդում էր. «Իրերի ներկա վիճակը ամենևին չի բավարարում Հալեպի վիլայեթում բնակվող ժողովուրդներին, Թուրքերը, որոնք իրենց համարում են արտոնյալ ուսսա, չեն կարող հաշտվել կոնստիտուցիայով հռչակված ընդհանուր իրավահավասարության սկզբունքի հետ։ Արաբները չափազանց դժգոհ են այն աննշան դերից, որ թուրքերը տվել են իրենց երկրի կառավարման գործում, որին նրանք բավական լայն մասնակցություն են ունեցել նախկին ռեժիմի օրով»⁵²։

«Թայմս» թերթը 1909 թ. հունիսի 5-ի համարում գետեղել է

⁵⁰ J. T. Parfit, Op. cit., p. 50.

⁵¹ Ibid., p. 59.

⁵² АВПР. Фонд «Политархив», д. 1034, л. 55. Секретная депеша Зинovieва, № 37 от 21 февраля—6 марта 1909 г.

մի թղթակցություն, որտեղ փորձ է արվում բացատրել Միջագետքում տիրող լարված վիճակի պատճառները: «Թուրքական կառավարության նկատմամբ նրանց (արաբների.—Ն. Մ.) թշնամության պատճառները կայանում են թուրքական իշխանությունների կաշառակերության և վաճառվածության մեջ, որոնք զարգացել են այնպիսի չափերով, որոնց օրինակները մինչև այժմ չեն պատահել անգամ Օսմանյան կայսրությունում: Ի վիճակի չլինելով զսպել ցեղերին, թուրքական չինովնիկները գերադասում են ձուկ որսալ պղտոր ջրում: Նրանք մի շեյխին գրգռում են մեկ ուրիշի դեմ և այդպիսով ստեղծում և խրախուսում են խռովությունները»⁵³:

Երիտասարդ թուրքերի վարած այդ պառակտողական քաղաքականության հետևանքով էլ արաբական ժողովուրդների ազատագրական շարժումը երկար ժամանակ մնացել էր մասնատված, առանց ուժեղ ղեկավարության և, միջցեղային երկպառակությունների հետևանքով նրա ուժերը շարունակ ջլատվում էին: Բայց երբ ցեղերը իրենց վրա կրում էին թուրքական իշխանությունների անողոք ճնշումը, նրանք, մոռանալով իրենց արհեստականորեն հրահրված թշնամանքը միմյանց նկատմամբ, միանում էին և ղենքը ուղղում թուրք կեղեքիչների ու ստրկացնողների դեմ: «Գազբան (բեն-լյամ) և ջիհուդ ցեղերի ապստամբությունը,— հաղորդում էր Զինովևը, վկայակոչելով Կոստանդնուպոլսում լույս տեսնող մի թերթի թղթակցությունը,— որոնք միացել են, չնայած նրանց միջև վաղուց գոյություն ունեցած թշնամությանը, չի կարելի հավասարեցնել նախկինում գոյություն ունեցած ավազակությանը: Այն ընդունել է կառավարության դեմ ուղղված ապստամբության բնույթ»⁵⁴:

Իրենք՝ երիտասարդ թուրքերն անգամ չէին կարող ժխտել այն իրողությունը, որ իրենք այլևս ի վիճակի չեն հնազանդության մեջ պահել ապստամբությունների մշտական բուն հանդիսացող արաբական երկրների ժողովուրդներին: Բաղդատի ռուսական հյուպատոս Օռլովը հեռագրում էր, որ «դեպուտատ Իսմայիլ Հաքբին վերադարձավ Միջագետք կատարած ուղևորությունից և երիտասարդ թուրքերի ժողովում հայտարարեց, որ «թուրքական իշխանությունը գոյություն ունի միայն Բաղդատում»⁵⁵:

⁵³ «Թայմս», 1909 թվականի հունիսի 5: АВПР. Фонд «Политархив», д. 1034, л. 179.

⁵⁴ АВПР. Фонд «Политархив», д. 1034, л. 179.

⁵⁵ АВПР. Фонд «Политархив», д. 1039, л. 418.

Օսմանյան ընդարձակ կայսրությունում ապստամբությունների անմար օջախ է եղել Եմենը՝ թուրք կառավարողների մշտական մտահոգության առարկան։ Դեռևս 1909 թվականի մայիսին, զիջելով Եմենի իմամ Յահյայի՝ Կոստանդնուպոլիս ժամանած պատվիրակների համառ պահանջներին, թուրքիայի մինիստրների խորհուրդը ստիպված եղավ քննության առնել այդ պահանջները և անհրաժեշտ համարեց Եմենի մի քանի կազաններից կազմել մի մարզ, որի կառավարումը տասը տարով հանձնել իմամ Յահյային, ավտոնոմիա շնորհել Ասիրին, իսկ թուրքիայի գերագույն իրավունքները պաշտպանելու համար մի քանի կետերում պահել թուրքական կայազորներ։ Կառավարության այդ զիջումը դրական արձագանք գտավ հասարակության տարբեր շրջաններում, քանի որ այդ զիջման գնով կառավարությունը, «ազատվելով Եմենում մշտական ռազմական էքսպեդիցիաներ կազմակերպելու անհրաժեշտությունից, հնարավորություն կստանա այդ երկրում ապարդյուն վատնելով ուժերը օգտագործել անհրաժեշտ վերափոխումներ անցկացնելու համար»⁵⁶։

Քանի որ այս համաձայնությունը չկենսագործվեց, ապստամբությունը Եմենում նոր ուժով բորբոքվեց 1911 թվականի սկզբներին, ընդունելով մեծ չափեր։ Երկրի գլխավոր քաղաք Սանաան շրջապատվել էր արաբական ապստամբ ցեղերի կողմից, որոնք հնթարկվում էին շեյխ Յահյային և Սեիդ Իդրիսին։ Շարժումը ընդգրկել էր ոչ միայն Հարավային Արաբիան, այլև սպառնում էր տարածվել Հեջազի ցեղերի վրա և անգամ վարակել Մեքքայի ու Մեդինայի շերիֆներին⁵⁷։

Բարձրագույն Դուռը որոշում ընդունեց ապստամբությունը ճնշելու համար Եմեն ուղարկել 31 գումարտակ և լեռնային հրետանու 5 մարտկոց, մինչդեռ հուժկու ապստամբությունը ճնշելու համար պահանջվում էր երկու անգամ ավելի մեծ քանակությամբ զինված ուժեր⁵⁸։

Այս հրատապ հարցի շուրջը խոր տարաձայնություններ առաջացան Կոստանդնուպոլսի կառավարող շրջաններում։ Մեծ վեճի ընթացքին գործերի մինիստր Թալաաթ բեյը պահանջում էին ձեռ-

⁵⁶ Նույն տեղում, գ. 1034, թ. 152—153։

⁵⁷ Նույն տեղում, գ. 1041, թ. 92։

⁵⁸ АВПР. Фонд «Политархив», д. 1041, л. 92.

նարկել ամենախիստ ռեպրեսիվ միջոցներ, իսկ ռազմական մի-
նիստը Մահմուդ Շեֆքեթ փաշան աշխատում էր բավարարվել սա-
կավաթիվ ղորքեր ուղարկելով և սահմանափակ ռազմական հաջո-
ղություններով⁵⁹։ Մահմուդ Շեֆքեթ փաշային անհանգստացնող
մտքերը ևրկակի բնույթի էին։ Մի կողմից նա չէր ցանկանում զդա-
լի բանակությամբ զորք ուղարկելով Արարիա, դրանով իսկ թու-
լացնել Նվրոպական Թուրքիայի ուժերը, միաժամանակ դժվարաց-
նելով ընդհանուր զինվորական ռեֆորմը երկրում, որ նա նոր էր
սկսել։ Դրա հետ մեկտեղ, լինելով բաղադատյալ արաբ, ռազմական
մինիստրը առանձին համակրանքով չէր վերաբերվում Արաբիայի
նկատմամբ Թուրքիի բացարձակ գերիշխանությունը հաստատելու
դադափարին, առավել ևս, որ ինքը, իբրև ռազմական մինիստր,
շատ լավ էր հասկանում, որ դա շատ դժվար է և գրեթե անհնար⁶⁰։

Եմենի հարցի վերաբերյալ վերջնական համաձայնությունը
կայացավ 1912 թվականի սկզբներին, երբ Թուրքիայի դեպուտատ-
ների պալատը ցրվել էր։ Այս հանգամանքը չափազանց բարենպաստ
պայմաններ ստեղծեց իմամ Յահյայի հետ կնքված համաձայնա-
դրի կենսագործման համար։ Նախ, վերացավ համաձայնագիրը
պառլամենտում քննարկելու անհրաժեշտությունը։ Համաձայնա-
դրով իմամ Յահյային տրվում էր ոչ միայն լայն ավտոնոմիա, այլև
փաստական անկախություն կենտրոնական կառավարությունից։
«Այդ համաձայնագրի լրիվ տեքստը, — հաղորդում էր Չարիկովը
1912 թվականի հունվարի 9-ի (22-ի) հեռագրում, — չհրապարակ-
վեց և նույնիսկ չհայտնվեց դեպուտատներին, չնայած այն արդեն
մտել էր ուժի մեջ, և Թուրքական զորքերը արդեն հեռանում էին
Սանաայից ու Եմենի մյուս ներքին կետերից։ Կառավարությունը
ևրկյուղ էր կրում, թե Եմենին շնորհված արտոնությունների հրա-
պարակային քննարկումը կարող է ինքնավարության և ապակենտ-
րոնացման համանման պայմանների պահանջ առաջացնել ալ-
բանների, մակեդոնացիների, հայերի ու քրդերի շրջանում»⁶¹։

Օսմանյան կայսրության արաբական վիլայեթներում աղգային-
ազատագրական շարժման հիմնական շարժիչ ուժը գյուղացիու-
թյունն էր, ֆելլահներն ու բեդվինները և քաղաքի ստորին խավերը՝
բանվորները, արհեստավորները, մանր առևտրականներն ու ցածր
հոգևորականությունը։ Աղգային բուրժուազիան և կալվածատերերը,

⁵⁹ Նույն տեղում, թ. 18 և 26։

⁶⁰ Նույն տեղում, թ. 26։

⁶¹ Նույն տեղում, գ. 1044, թ. 10։

որոնց ձեռքում էր գտնվում հիմնականում այդ շարժման ղեկավարությունը, ինչպես նաև բազմաթիվ քաղաքական պարտիաներն ու ընկերությունները հետապնդում էին շահագնաց սահմանափակ նպատակներ և հաճախ այդ նպատակներին հասնելու համար էլ բավականաչափ հետևողականություն չէին ցուցաբերում: «Տեղի ունեցավ միտինգ, որին մասնակցեց 40000 մարդ,— հաղորդում էր ռուսական դեսպան Չարիկովը, 1911 թ. հոկտեմբերին,— արտասանվեցին հայրենասիրական ճառեր և բացվեց կամավորների ցուցակագրում: Այսօր ցուցակագրվեց 5000 մարդ. ստորին դասուժանկեղծ ոգևորություն է տիրում: Չինովնիկներն ու սպաները ինչպես Բաղդատում, այնպես էլ վիլայեթում կես ամսվա աշխատավարձը զրհարեցրում են պատերազմի կարիքներին: Բարձր դասի արարները շարախնդում են, բայց վախենում են արտահայտել թշնամական զգացումները թուրքերի նկատմամբ»⁶²:

Օսմանյան կայսրության արաբական ժողովուրդների ազգային ինքնագիտակցության այդ զարթոնքն ու բուռն աճը բուրժուական պատմաբաններն ու սոցիոլոգներն անվանում են «նացիոնալիզմի» սկզբնավորում ու զարգացում, դրանով իսկ աղճատելով ազգի ու ազգային գաղափարախոսության բուն էություն հարցը: Բուրժուական գրականության մեջ «նացիոնալիզմ» տերմինը զուրկ է քիչ թե շատ որոշակի բովանդակությունից. այդ տերմինով նրանք արտահայտում են ինչպես ազգային-ազատագրական շարժումը, այնպես էլ բուրժուա-նացիոնալիստական քաղաքականությունն ու գաղափարախոսությունը: Ազգի ձևավորման պրոցեսում նացիոնալիզմը ծագում է իբրև մի օրինաչափ երևույթ, որը արտահայտում է ձևավորվող ազգի ձգտումը՝ պահպանելու իր լեզվի, տերիտորիայի, տնտեսական կյանքի ու հոգեկան կառուցվածքի ընդհանրությունը, հիմնավորելու տվյալ ազգի պատմական գոյության իրավունքը: Իմպերիալիզմի ժամանակաշրջանում ճնշող ազգերը նացիոնալիզմն օգտագործում են որպես ուրիշ ժողովուրդներին ստրկացնելու միջոց, իսկ ճնշված ժողովուրդները՝ իբրև ազատագրական պայքարի գործիք:

Թուրքիան ինքը հանդիսանալով իմպերիալիստական մեծ տերություններից քաղաքական ու տնտեսական կախման մեջ գտնվող պետություն, իր հերթին ամենադաժան միջոցներով ճնշում էր իր կազմի մեջ եղած այլազգի բազմաթիվ ժողովուրդների ազա-

⁶² АВІР. Фонд «Политархив». д. 1042, л. 358.

տության ու անկախության ձգտումները: Պետութեան կյանքի շրջա-
դարձալին պահերին էվոլյուցիա է ապրում նաև նացիոնալիզմի բուն-
էությունը: Երբ որևէ ազդեցիկ է բերում քիչ թե շատ նշանակալի-
րադարական ու տնտեսական անկախություն, նկատելի կերպով
ուժեղանում է ազգային բուրժուազիայի, այդ թվում նաև նրա շա-
վառոր թևի ձգտումը՝ ժողովրդական մասսաներին հեռացնելու
երկրի քաղաքական կյանքին ակտիվ մասնակցություն ունենալուց:
Համադգային խնդիրներ լուծելու շրջանում նացիոնալիզմի քաղա-
քականության մեջ հանդես են գալիս երկու տենդենց. առաջին տեն-
դենցի էությունը կայանում է այն բանում, որ իշխանությունն ու
արտոնությունները պահպանվեն ազգային բուրժուազիայի ձեռքում՝
(բուրժուական նացիոնալիզմ), իսկ երկրորդ տենդենցը իրենից ներ-
կայացնում է ժողովրդական լայն մասսաների դեմոկրատական
նացիոնալիզմը:

Հետադառնում միայն, քաղաքական ու տնտեսական սուվերեն
դարգացման ուղին թեև կոխած գաղութային ու կախյալ երկրների
ազդիային բուրժուազիան, պրոլետարիատը, գյուղացիությունն ու
ինտելիգենցիան ձգտում են միասնական հակամարտակրիստական
հակառակ շրջանակներում իմպերիալիստների նացիոնալիստական,
շովինիստական քաղաքականությանը հակադրել իրենց ազգային
դադափարարությունը, որի մեջ նացիոնալիզմը պահպանում է իր
նախասկզբնական նշանակությունը իբրև ձևավորվող ազգի պաշտ-
պանության միջոց, իմպերիալիզմի գաղութարարական քաղաքա-
կանության դեմ միասնական ազգային ճակատի պայքարի գործիք:

Արաբական ժողովուրդների ազատագրական պայքարի համար
հատկանշական է եղել այն, որ ընդհուպ մինչև 1914 թվականի
սկզբները, երբ երիտասարդ թուրքերն սկսեցին դաժանորեն հետա-
ույրնգել ու զրել, արաբական բոլոր կազմակերպությունները, այդ
շարժումը գլխավորող քաղաքական պարտիաների, զանազան միու-
թյունների ու խմբավորումների ծրագրերում, նույնիսկ 1913 թ.
հունիսին Փարիզում գումարված առաջին արաբական կոնգրեսի
ընդունած որոշման մեջ, չէր դրվում Օսմանյան կայսրությունից
լրիվ անջատվելու խնդիր և պահանջ, այլ բոլորն էլ սահմանափակ-
վում էին վարչական ավտոնոմիայի և ռեֆորմների պահանջներով:

Լիբանանցի պատմաբան Զեյնեյն իր վերոհիշյալ գրքում գրում
է. «...Թեև արաբներն ունեցել են թուրքական կառավարությունից
դժգոհ լինելու բազմաթիվ առիթներ, նրանք, բացառությամբ Լի-
բանանի մարոնիներից և Արաբիայի վահաբիներից, չէին պաշտպա-

նում Օսմանյան կայսրությունից անջատվելու ոչ մի գաղափար: Հիմնական շեշտը նրանք դնում էին ռեֆորմների վրա: Եվ նույնիսկ այն ժամանակ, երբ նրանք անողորմ քննադատում էին սուլթանությունը, լոյալ էին մնում խալիֆայության նկատմամբ: Այնուամենայնիվ քսաներորդ դարի սկզբին, 1908-ից մինչև 1918 թվականի միջև ընկած ժամանակաշրջանում, երբ երիտասարդ թուրքերը կանգնած էին իշխանության գլուխ, արաբա-թուրքական հարաբերությունները մեծ չափով լարվեցին և զգալի փոփոխություն կրեցին: Արաբները շարունակում էին պահանջել ռեֆորմներ, բայց այդ ռեֆորմների գլխավոր նպատակը մնում էր արաբական ավտոնոմիան իրենց սեփական նահանգներում՝ Օսմանյան կայսրության շրջանակներում: Արաբական լիակատար անկախության և արաբական ազգային սուվերենության հաստատումը հետին միտք էր»⁶³:

Սակայն 1914 թ. սկզբներից արաբական գրեթե բոլոր քաղաքական կազմակերպությունները սկսեցին հեռանալ նախկին ռեֆորմիստական տակտիկայից: Օրակարգի հարց դարձավ՝ ավտոնոմիայի լոզունգը փոխարինել արաբական վիլայեթների լիակատար ազատագրության լոզունգով:

* * *

Օսմանյան կայսրության արաբական ժողովուրդների նկատմամբ երիտասարդ թուրքերի վարած մեծապետական շովինիստական քաղաքականության սնանկության վառ ապացույցը հանդիսացավ արաբական երկրների զարգացման հետագա պատմությունը: «Արաբական երկրները, — գրում է Ամին Սաիդը, — որոնք անջատվեցին Թուրքիայից, կարճ ժամկետում հասան ավելի բարձր մակարդակի, համեմատած այն մակարդակի հետ, որում նրանք գտնվում էին թուրքական տիրապետության ժամանակաշրջանում, իսկ մի քանիսը անցան թուրքերից և գերազանցեցին նրանց բոլոր բնագավառներում, առանձնապես լուսավորության և արտադրության բնագավառում»⁶⁴:

Վերջին տարիներին արաբական որոշ երկրներ, նվաճելով քաղաքական ու տնտեսական լիակատար անկախություն, կատարեցին նոր առաջադիմական քայլ, ազգայնացնելով իրենց էկոնոմիկայի

⁶³ Zeine N. Zeine, Arab Turkish Relations..., p. 73.

⁶⁴ Амин Саид, Восстания арабов в XX веке, стр. 18.

առաջատար էյրոպերը, որը անհրաժեշտ պայմաններ ապահովեց
այդ երկրների էկոնոմիկայի հետագա բուռն զարգացման և բաղա-
բական անկախության ամրապնդման համար:

А. Г. МАРТИРОСЯН

ПОЛИТИКА МЛАДОТУРОК ПО НАЦИОНАЛЬНОМУ
ВОПРОСУ В АРАБСКИХ СТРАНАХ НАКАНУНЕ
ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ (1908—1914 гг.)

Р е з ю м е

После провозглашения второй турецкой конституции в 1908 году и, особенно, после свержения султана Абдул Га-мида II и прихода к власти младотурецкой партии „Единение и прогресс“, на время показалось, что в Османской империи наступила эра социального и национального освобождения. Однако младотурки очень скоро предали забвению торжественно провозглашенные принципы „свободы“, „равенства“, „братства“ и специфически турецкого лозунга „правосудия“ и на деле уклонились от демократического решения национального и других вопросов. Более того, они повели решительное наступление против национальных интересов народов, населявших Османскую империю.

В данной статье делается попытка показать, на основании архивных и иных материалов, характер политики младотурок по отношению к арабским странам и народам. В основу этой политики был поставлен националистический и шовинистический великодержавный принцип преобладания турецкого элемента во всех сферах политической и культурной жизни страны. Не считаясь с национальными чувствами и стремлениями свободолюбивых арабских народов, они жестоко подавляли всякое проявление стремления арабских народов к достижению автономии даже в рамках Османской империи.

Младотурки объявили непримиримую борьбу против использования родного арабского языка и, объявив турецкий язык официальным языком империи, начали насаждать его как в школе, так и в быту.

Будучи недалёковидными политиками в национальном вопросе и исходя из политических интересов турецкого национализма, младотурки заимствовали уже обанкротившуюся абдулгамидовскую агрессивную доктрину панисламизма, стремясь создать некое единство всего мусульманского мира под скипетром их политического орудия — султана халифа. Решительное противодействие арабских народов как доктрине панисламизма, так и националистическим и реакционным лозунгам паносманизма и пантюркизма, привело к тому, что эти политические концепции потерпели полный крах, а сами арабские народы, в начале первой мировой войны отказавшись откликнуться на зов султана халифа выступить „священной войной“ против „неверных“, отчасти создали условия для распада Османской империи к концу войны.

THE POLICY OF YOUNG TURKS ON THE NATIONAL
QUESTION IN ARAB COUNTRIES ON THE EVE OF
THE FIRST WORLD WAR
(1908—1914)

By H. H. MARTIROSSIAN

S u m m a r y

After the proclamation of the second Turkish constitution in 1908 and especially after the overthrow of Sultan Abdul Hamid II and the advent of the party of Young Turks „Union and Progress“ it seemed for a time that a new era of social and national liberation was ushered in in the Ottoman Empire. Very soon, however, the Young Turks buried into oblivion the solemnly proclaimed principles of „freedom“, „equality“, „brotherhood“ and particularly the Turkish slogan of „justice“, and virtually deviated from the course of democratic solution of the national and other questions. Further, they launched violent attacks on the national interests of the peoples inhabiting Ottoman Empire.

In the present paper an attempt is made to show, leaning on archival and other documents, the nature of the policy of

the Young Turks in regard to the Arab countries and the peoples. Nationalism and maniacal great-power chauvinism lay at the root of this policy which claimed the predominance of the Turkish element in all spheres of political, economic and cultural life of the country. Trampling under foot the national sentiments and aspirations of the freedom-loving Arab peoples, they ruthlessly suppressed any manifestation of the aspirations of the Arab peoples towards achieving autonomy even within the framework of the Ottoman Empire.

The Young Turks waged a relentless struggle against the use of the native Arab tongue and, declaring Turkish the official language of the Empire, they set about implanting it both at school and in everyday life.

Being short-sighted politicians in the national question and taking into account only the political interests of Turkish nationalism the Young Turks borrowed the already bankrupt Abdul Hamid aggressive doctrine of PanIslamism, striving to set up some form of unity of the whole Moslem world under the aegis of their political weapon — the Sultan caliph. The firm stand taken by the Arab peoples against the doctrine of PanIslamism as well as the nationalistic and reactionary slogans of PanOttomanism and PanTurkism resulted in the complete breakdown of those political concepts, while the Arab peoples' refusal at the outbreak of the First World War to respond to Sultan caliph's appeal to enter into a „holy war“ against the „infidels“ created, in part, conditions for the disintegration of the Ottoman Empire by the end of the war.